

Het verleden als werkplaats

Herman Roodenburg

Voor etnologen is het verleden een werkplaats, meent Herman Roodenburg. "Als je het dagelijks leven uit het verleden bestudeert, leer je wat je als niet vertrouwd, als exotisch, voorkomt alsnog vertrouwd te maken. Je probeert dat 'andere' inzichtelijk te maken. Dat helpt ons, omgekeerd, om wat we in onze eigen samenleving als vertrouwd en vanzelfsprekend ervaren, alles waar we nauwelijks bij nadenken, juist als niet vertrouwd, als helemaal niet zo vanzelfsprekend, te herkennen." Etnologen bouwen zo inzicht op in de gelaagdheid van het alledaagse. Je kunt voor zo'n vergelijkende benadering natuurlijk ook een samenleving nemen die niet in de tijd maar geografisch verder weg ligt – je kunt met evenveel recht antropologische vergelijkingen maken. De socioloog Pierre Bourdieu heeft dat bijvoorbeeld gedaan door het Frankrijk van zijn eigen tijd te plaatsen naast het Algerijnse Rif-gebergte. In die aandacht voor het vertrouwde en in die comparatieve aanpak, met haar allianties met enerzijds de geschiedenis, anderzijds de culturele antropologie, ligt voor Roodenburg de kern van de etnologie. In zijn eigen onderzoek heeft hij er voor gekozen om vooral de Nederlandse samenleving van de zeventiende en achttiende eeuw te plaatsen naast onze vroeg eenentwintigste-eeuwse maatschappij.

Beatles, Stones en blues

In 1969 schreef Roodenburg zich in bij de Universiteit van Amsterdam. In zijn hart wilde hij ook toen al het liefst geschiedenis studeren. "Dat had er van jongs af aan ingezeten; mijn vader was luthers predikant (hij preekte iedere zondagochtend in wat nu de aula is van dezelfde universiteit), maar hij had een hartstochtelijke belangstelling voor geschiedenis. Iedere vakantie werden we naar oude kastelen meegesleept en ik vond dat prachtig". Maar het enige beroepsperspectief dat Roodenburg zag voor de historicus was dat van leraar. "En dat wilde ik niet worden, daarvoor hadden mijn klasgenoten en ik net even te veel docenten het leven zuur gemaakt. Ik wist hoe het mis kon gaan." Dus koos Roodenburg voor de sociologie. Niet omdat dit vak zoveel duidelijker beroepsperspectieven bood, maar leraar hoefde je er in ieder geval niet mee te worden en "het waren de jaren zestig, dus alles aan de maatschappij was interessant."

De belangstelling voor het andere, het niet vertrouwde, is volgens Roodenburg "een afwijking die altijd heb gehad. Al op de middelbare school las ik liever Louis Paul Boon en Hugo Claus met hun aandacht voor de zelfkant dan Gerard Reve of W.F. Hermans, zoals de meeste van mijn leeftijdsgenoten deden. Wat ik wel deelde met een paar vrienden was een stevige interesse in de blues. Je had in die tijd de onvermijdelijke strijd tussen de Beatles en de Stones en tegelijk zaten we obscure blueszangers uit Texas of Mississippi te draaien.

Het aardige is dat veel van die country-blues in de jaren dertig en veertig was opgenomen door Alan Lomax, die zichzelf steevast een 'folklorist' noemde. Achteraf bezien is dat dus mijn eerste kennismaking geweest met de etnologie. De opnames van Lomax hebben een enorme invloed gehad op de Britse en Amerikaanse popmuziek. Dat laatste is dan weer interessant in discussies of etnologen het alledaagse alleen zouden moeten documenteren en bestuderen of dat ze het ook zouden mogen uitdragen. Ik ben voor het laatste."

Processociologie

Tijdens zijn studie kon Roodenburg zijn belangstelling voor het alledaagse botvieren, al moest hij naar eigen zeggen weinig hebben van het "arbeideristische" dat veel van zijn medestudenten hadden. "De ideologie interesseerde me niet, maar de levens van de arbeiders boeiden me des te meer." In de loop van de tijd

ontdekte Roodenburg het soort sociologie dat hem wel bleek te kunnen grijpen. Via de Amsterdamse hoogleraar Joop Goudsblom maakte hij kennis met de processociologie uit de school van Norbert Elias.

Zoals de naam 'processociologie' al doet vermoeden, is er in die school speciale aandacht voor veranderingen in de structuur van menselijke samenlevingen, en daardoor zijn er allerlei raakvlakken met het vakgebied van de geschiedenis. De sociologen beheersten het historische metier echter onvoldoende, vond Roodenburg. En dus besloot hij alsnog de studie geschiedenis op te pakken naast zijn sociologische hoofdvak. Zo ontdekte hij eind jaren zeventig de 'historische antropologie', vooral verbonden met de namen van Peter Burke, Natalie Davis, Carlo Ginzburg en andere befaamde historici.

'Historische antropologie' is ook de naam van de bijzondere leerstoel die Roodenburg sinds enkele jaren bekleedt aan de Katholieke Universiteit Leuven. Wat houdt die titel in? "Het is een historische benadering die zich met name laat inspireren door antropologische theorieën en de vragen die voortkomen uit dat soort theorieën. Wat dat betreft zou 'antropologische geschiedenis' een betere benaming zijn. Maar deze naam is nu eenmaal internationaal de gebruikelijke."

Overspel en ontucht

Uiteindelijk promoveerde Roodenburg in 1990 op een studie over de kerkelijke tucht van de Amsterdamse gereformeerde kerk in de zeventiende eeuw. Dat bleek een fascinerend inblikje op te leveren in het dagelijks leven uit die tijd. "In de notulen van de kerkenraad vind je alle denkbare zondigheid terug. Dronkenschap. Overspel en ontucht. Interesse in andere kerken dan de calvinistische." Wat kun je leren uit zo'n studie dat je niet bijvoorbeeld zou kunnen leren uit een onderzoek naar de zeventiende-eeuwse politiek of de economie uit die tijd? "Mij trof het belang van eer en schande in die tijd, ook onder het 'gewone' volk. Je leert eruit dat het dagelijks leven altijd vele malen complexer is dan je van tevoren denkt. Kijk maar eens naar het heden. Een onderzoeker die onze samenleving over enkele eeuwen bekijkt door de bril van officiële nota's en stukken, ziet misschien hoe de economie en de politiek mondialiseren. Maar onder die grootschalige ontwikkelingen zie je juist in het dagelijks leven nieuwe, lokale cultuurvormen ontstaan, deels misschien uit verzet tegen die grootschaligheid.

In ieder geval speelt dat laatste mee in de groeiende belangstelling voor nationale en regionale identiteit. Die vormen een bijna noodzakelijke tegenhanger tegen de ontwikkelingen op grote schaal. Dat zie je ook in de zeventiende eeuw.” Toch was Roodenburgs proefschrift nog eerst en vooral historisch van aard; de vergelijking met de moderne tijd kwam pas in de loop van de jaren negentig, toen hij met enkele collega’s op het Meertens Instituut nadacht over de bijzondere plaats van de etnologie binnen de cultuurwetenschappen. “Ons werk ligt waarschijnlijk het dichtst bij dat van het soort antropologen dat ook in Europa onderzoek doet. Maar die missen dikwijls de historische dimensie.”

Capriolen of een corset

Behalve dat het verleden een werkplaats is biedt het ook inzicht in de manier waarop de houding die mensen hebben tegenover bijvoorbeeld lichamelijke ontwikkeling zich ontwikkelt. Roodenburg deed onderzoek naar kleding en lichamelijke ontwikkeling en de daarbij behorende lichaamsculturen van man en vrouw. “De manier waarop mannen en vrouwen geacht werden met hun lichaam om te gaan en deze ook letterlijk als habitus hadden geïncorporeerd was lange tijd heel verschillend. In de zestiende en zeventiende eeuw kun je die twee lichaamsculturen duidelijk onderscheiden, althans in de elite. Het was gebruikelijk dat mannen zich inlieten met allerlei sportieve activiteiten: ze reden paard, ze schermden en bij het dansen mochten zij zogeheten ‘capriolen’ maken, de atletische sprongen die voor de vrouwen juist verboden waren. Al die mannelijke lichaamsbeweging was erop gericht een rechte, elegante houding te ontwikkelen. Die eis werd ook aan de vrouwen gesteld, maar zij droegen daarvoor tot diep in de twintigste eeuw het corset.” Pas in de tweede helft van de negentiende eeuw werd vrouwen langzamerhand een meer actieve lichaamscultuur toegestaan. Dat begon in de jaren vijftig en zestig voorzichtig met wat gymnastiekoefeningen thuis, en na verloop van tijd mochten ze tennissen en de eerste fietsen uitproberen. Vrouwen kregen in diezelfde tijd ook een eigen badcultuur, waarbij ze aanvankelijk nog in lange jurken het water instapten. Toch droegen de meeste vrouwen nog tot in de jaren twintig en dertig van de twintigste eeuw corsetten om hun lichaam recht en elegant te houden.

“De situatie is nu helemaal anders”, zegt Roodenburg, de grenzen tussen de twee

lichaamsculturen zijn nagenoeg verdwenen. “Vrouwen doen al decennia aan *work-out* en mogen zelfs een *six-pack* ontwikkelen. Een of twee jaar geleden zag je ook hoe meisjes van dertien, veertien, ook al waren ze nog zo slank, corsetjes bij bijvoorbeeld H & M kochten, niet als onder- maar als sexy bovengoed.” Het is belangrijk om kleding steeds in haar historische en lichamelijke context te plaatsen, als toegang tot de alledaagse cultuur.

Hoofddoekjes

Zo valt er ook wel het een en ander te nuanceren aan het huidige maatschappelijke debat. “Neem de discussie over hoofddoekjes. Het wordt nu soms zo voorgesteld als zou het een Nederlandse verworvenheid zijn dat vrouwen blootshoofds rondlopen. Maar we weten dat de meeste Nederlandse vrouwen tot in de jaren vijftig nog hoedjes en hoofddoekjes droegen, zeker op het platteland. Waarom men dat toen deed is nauwelijks onderzocht. Het zou nuttig zijn daar eens een etnologische studie van te maken. Welke betekenis werd er aan die hoofddeksels gehecht: ging het toen ook om eer en schande?” Zulk onderzoek zou ons volgens Roodenburg niet alleen de al te gemakkelijke oordelen over nieuwkomers en andere culturen kunnen doen relativiseren, maar ons ook helpen nadenken over onze eigen opvattingen rond kleding en lichamelijkeheid.

Aftakelende bejaarde

Roodenburg vindt dat etnologen zich niet kunnen onttrekken aan hun maatschappelijke functie. “Een historicus die een studie schrijft over bijvoorbeeld de zeevaart bij de Romeinen kan makkelijk roepen dat de maatschappelijke relevantie niet van belang is voor zijn werk. Maar etnologen kunnen zich dat niet permitteren. Voor hen gaat het juist om het heden. Er is de laatste jaren discussie gekomen over een begrip als nationale identiteit. Etnologen hebben zich al veel langer daarmee bezig gehouden. Dan moeten we wel uitdragen hoe we daarover denken.” Aan de andere kant blijft de verhouding problematisch. “Wie in de huidige media, bijvoorbeeld bij Matthijs van Nieuwkerk, wil aanschuiven, moet weten dat hem bij voorkeur soundbites worden ontlokt. En als dat even niet lukt, dan lijk je al gauw een aftakelende bejaarde. Niet alle etnologen hebben zich die soundbites eigen gemaakt, het moet je liggen.”

Het Meertens Instituut is een instituut voor onderzoek en documentatie van de Nederlandse taal en cultuur van de Koninklijke Nederlandse Academie voor Wetenschappen (KNAW). Centraal staan de verschijnselen die het alledaagse leven in onze samenleving vormgeven.

Het Meertens Instituut is ontstaan in 1930. Op het gebied van de Nederlandse taal bestudeert het Instituut geografische, sociale en diachrone variatie, een specifiek terrein dat binnen de taalkunde wordt aangeduid met Variatielinguïstiek. Het onderzoek naar de culturele factoren die bepalend zijn voor groepsvormende processen ligt op het terrein van de Nederlandse Etnologie.

Kenmerkend voor het Meertens Instituut is de multidisciplinaire samenstelling van de onderzoeksgroep, waarin onder meer disciplines als taalkunde, sociolinguïstiek, neerlandistiek, geschiedwetenschap, antropologie, sociologie, muziekwetenschap en cultuurwetenschappen zijn vertegenwoordigd. Op deze vakgebieden heeft het instituut decennialang materiaal verzameld, geconserveerd, gedocumenteerd, inhoudelijk ontsloten en onderzocht. Met omvangrijke collecties en documentatiesystemen kan het worden beschouwd als een centrum van kennis op het gebied van taalvariatie en volkscultuur. Ook grootschalige databanken ondersteunen het onderzoek.

Het Meertens Instituut heeft in eerste instantie een wetenschappelijke doelstelling op het gebied van volkscultuur en taalvariatie. Het werkt daartoe ook samen met andere kennisinstellingen, zoals universiteiten en musea, en participeert in diverse internationale samenwerkingsverbanden. Door samenwerking met instellingen zoals musea en media kan het instituut een bijdrage leveren aan publieksvoorlichting op dit gebied. Met uit onderzoek verkregen inzichten hoopt het Meertens Instituut behalve het wetenschappelijke debat ook het maatschappelijke en het politieke debat te kunnen ondersteunen.

De resultaten van het onderzoek worden gepubliceerd in publicaties en boeken en worden bekend gemaakt in lezingen op congressen en symposia. Uitgebreide informatie over het Meertens Instituut vindt u op de website: www.meertens.knaw.nl